

Szemle, ismertetések

Nyina Alekszejevna Liszkova (1944–2024)

Nyolcvanéves korában, 2024. július 9-én Szentpétervárott elhunyt Nyina Liszkova, a Herzen Pedagógiai Egyetem professzora, az obi-ugor nyelvek kutatója és oktatója. Azok közé tartozott, akik egy távoli aprófaluból indulva tehetségük és szorgalmuk révén – évszázadok óta edződött alkalmazkodóképességüknek köszönhetően – értek el figyelemre méltó tudományos sikereket. Ez a nemzedék lassan elfogyóban van.

Nyina Alekszejevna Liszkova 1944. május 27-én született az Ob mentén, Kaltiszjani faluban (Tyumeny megye, Oktyabrszkojei járás). Közösségében a hanti nyelv serkáli, más néven közép-obi nyelvjárását beszélték. A nyelvjáróterületet Schmidt Éva a következőképpen jellemezte: „Történetileg a Kodai voloszty és a szomszédos területek tartoznak hozzá – valaha az ugor lakosság kiemelkedő, központi területe volt. Etnikailag a népesség többsége osztják, kisebbsége obi vogul” (1990: 181). Kaltiszjani kulturális jelentősége abban rejlik, hogy itt van az obi-ugorok egyik fő istenségének, Kaltes istenasszonyának, a szülő nők védőszellemének a kultuszközpontja. A kiseb-bik Kaltes-bálvány őrzői éppen a Liszkovok, azaz a Cirbolyatoboz nemzet-ség tagjai. Ez a feladat a mai napig nemzedékről nemzedékre öröklődik.

Nyina Liszkova apja, Alekszej Tyimofejevics Liszkov 1944-ben elesett a fronton. A félárva kislányt és idősebb testvéreit anyja, Grafira Nyikityicsna Jarkina nevelte a rokonok segítségével. Ő manysi volt, aki jól ismerte a hagyományokat, sokat énekelt, mesélt a gyermekeinek. Nyina Alekszejevna így kétnyelvűként nőtt fel, aminek nagy hasznát vette későbbi pályáján.

A tehetséges fiatal Hanti-Manszijszkban kezdte tanulmányait, 1958–1962 között volt a nemzetiségi tanítóképző diákja. Ezután szülőhelye közelében dolgozott általános iskolákban. 1968-ban ismét tanulásra adta a fejét, a leningrádi Herzen Állami Pedagógiai Főiskola hallgatója lett. 1973-ban szerzte meg orosz nyelv és irodalom szakos tanári diplomáját. Ötéves tanári működés után visszakerült Leningrádba, immár aspiránsként. Ösztöndíja lejártával a főiskola tanársegédként alkalmazta (1982–1989), majd tudományos teljesítményeinek elismeréseképpen lépkedett előre a ranglétrán: 1991-től docensi, 2001-től professzori beosztásban dolgozott, az ekkor immár egyetemi rangú tanintézmény Távoli-Északi Népek fakultásán. Évti-

zedeken keresztül oktatta a szibériai diákokat, köztük az obi-ugorokat is. Ő volt többek között Valentyina Ivaskejeva (ma Szolovar) és Szofia Tali-gina (ma Onyina) szakdolgozatának témavezetője is.

Az 1990-es évektől kezdve az obi-ugor értelmiség igyekezett saját kezébe venni kultúrájának irányítását. A Hanti-Manysi Autonóm Körzetben több új intézmény alakult, mely hazavonzotta az addig Moszkvában vagy Leningrádban dolgozó kutatókat. 2001-ben Hanti-Manszijszkban megalapították a Jugor Állami Egyetemet. Az első évtizedben „Jugria népeinek nyelve, történelme és kultúrája” nevű intézet is működött az intézményben, ezen belül a manysi filológiai tanszék, melynek 2004–2006 között Liszkova volt a vezetője. A professzor asszony a tanszék megszűnése után is folytatta oktató- és tudományszervező munkáját, a fiatal tudósnevezdek nevelését.

A Jugor Egyetem kiadott egy füzetet, melyben összefoglalták Liszkova munkásságát (Gromova – Szmirnova 2009). Addigi publikációinak listája 124 tételt tartalmaz. A tudományos műveken kívül – mint mindenki, aki felelősséget érez anyanyelvének jövője iránt – Liszkova szótárakat állított össze, számos oktatási segédanyagot publikált, igyekezett elősegíteni a nyelvi és kulturális revitalizáció ügyét.¹

A kutatónő külföldön is nagy ismertségre szert tett műve a hanti szintaxisról írt könyvfejezete (1988). Ez a maga nemében első és páratlan összefoglalás, mely minden további kutatás kiindulópontja lehet, a tanítóképzőkben használt tankönyvben jelent meg (Szengepov et al. 1988).

Liszkova ugyanebben az évben, 1988-ban védte meg Tartuban *Подлежащее и сказуемое в хантыйском и мансийском языках* [Az alany és az állítmány a hanti és a manysi nyelvben] című kandidátusi disszertációját. A mondattani problémák később is, egész életében izgatták. Ebben különbözött kortársai többségétől, akik inkább morfológiai és lexikológiai kérdések iránt érdeklődtek. Kutatómunkájában Liszkova sikeresen használta ki azt az előnyét, hogy két obi-ugor nyelvet beszélt anyanyelveként. Minden állítását bőséges példaanyaggal támasztotta alá. Ezt elsősorban nem írott forrásokból gyűjtötte, hanem egyrészt saját anyanyelvi kompetenciáját használta, másrészt pedig kikérdezte különböző nyelvjárású tanítványait. A példamondatokból látszik, hogy rendszeres gyűjtőmunka eredményei: a hanti és a manysi mondatok egymás megfelelői, így más szempontú összevetésre is alkalmasak.

A nyelvtudományok doktora fokozatot Nyina Liszkova 1998-ban nyerte el. Joskar-Olában megvédett értekezésének címe: *Синтаксис имени существительного в обско-угорских языках (семантический аспект)* [A

¹ A jelen íráshoz fűződő bibliográfiában csak néhány fontos művét tüntetem föl.

főnév szintaxisa az obi-ugor nyelvekben (szemantikai nézőpont)]. A dolgozat elkészültét hosszas anyaggyűjtés előzte meg, s nem kevésbé alapos általános nyelvészeti tanulmányok. A szemantikai nézőpont alapját a Charles Fillmore által kidolgozott (1968) és orosz nyelven is elérhető (1981) mélyszerkezeti esetgrammatika jelentette, melyet Nyina Liszkova eredményesen adaptált az obi-ugor nyelvekre. Az értekezés témájából három monográfia is született (1996, 2003, 2007), valamint több terjedelmes tanulmány (1995a, 1995b, 2005a) és nemzetközi konferencia-előadás (1995c, 2005b). Ezekben részletesen kifejti meglátását arról, hogy a Fillmore-féle értelmezés szerint milyen szemantikai (thematikus) szerepek érhetők tetten a mélyszerkezetben, és milyen grammatikai formát öltenek ezek a mélyesetek a felszínen az obi-ugor nyelvekben. Az alábbiakban röviden bemutatom őket.²

Alanyi argumentumok (Liszkova 1995a, 2003: 58–86):

Agentivus – aktív, élő cselekvő: 'A férfi kivágott egy nagy fenyőt.'

Causativus – az esemény előidézője kauzatív helyzetben: 'Apám Miska bácsival szánt csináltattott.'

Elementivus – aktív, élettelen alany, természeti jelenség: 'Esik az eső.'

Experientivus – élő alany bizonyos fizikai vagy pszichikai helyzetben: 'A gyerek unatkozik.'

Beneficientivus – élő alany konkrét helyzetben, a cselekvés címzettje: 'Csoomagot küldtünk a bátyámnak.'

Descriptivus – élő vagy élettelen alany, tulajdonság hordozója: 'A zár megrozsdásodott'; 'Az öreg bölcs.'

Comitativus – a cselekvés alanyának élő vagy élettelen kísérője: 'Élt egy ember a feleségével.'

Contragentivus – a cselekvés alanyának élő vagy élettelen ellenfele, akadálya: 'Harcoltak az ellenséggel'; 'A halászok az oroszokkal kereskednek.'

Tárgyi argumentumok (Liszkova 1995b, 2003: 87–108):

Patientivus – a cselekvés vagy viszony élő tárgya: 'A nép új vezetőt választott.'

Objectivus – a cselekvés élettelen tárgya: 'A feleségem befűtötte a fürdőházat.'

Perceptivus – fizikai/pszichikai cselekvés vagy állapot tárgya: 'Fáj a foga.'

Resultativus – a tárgy cselekvés eredménye: 'A háló fel van akasztva.'

² A bőséges példaanyagból csak egy-egy mondatot idézek, de az egyszerűség kedvéért nem a hanti vagy manysi eredetit, hanem a magyar jelentést.

Deliberativus – a tárgy a cselekvés forrása: 'A bátyám az utazásairól mesél (ír, olvas stb.).'

Instrumentativus – a cselekvés eszköze: 'Az ágakat fejszével vágták le.'

Mobilitivus – a helyváltoztatás eszköze, jármű: 'A rokonok gőzhajóval érkeztek.'

Mediativus – egyéb eszköz: 'Zsírral kente be az edényt.'

Határozói argumentumok (Liszkova 2003: 109–122):

Locativus – a legszélesebb értelemben vett helyet jelölő argumentum: 'A lányok most Péterváron laknak.'

Temporativus – a cselekvés idejét jelölő argumentum: 'A hideg tél után beköszönt a meleg tavasz.'

Mesurativus – a cselekvés módját, mértékét, fokát jelölő argumentum: 'Az öreg a kutyájával vadászik'; 'Gyalog megyek'; 'Ketten érkeztek.'

Causativus – a cselekvés okát jelölő argumentum: 'A prémekért sok pénzt kapott'; 'Íván miatt utolsónak érkeztünk.'

Finativus – a cselekvés célját jelölő argumentum: 'A lány kenyérért ment a boltba.'

Jelzői argumentumok (Liszkova 2003: 123–146):

Possessivus – a) elidegeníthetetlen tulajdonság: a gyermek arca, a kutya farka, a kislány öröme, a fa ága, a tó partja, a bátyám lánya; b) elidegeníthető: a város utcája, másodéves hallgató, az iskola igazgatója; c) birtoklás: a bátyám csónakja.

Compositivus – a) élettelen anyag, tárgy argumentuma: selyeming, kőház, tejfölös csésze; b) összetétel: rénszarvasnyáj, gyerekcsapat.

Completivus – a tárgyak mennyiségét jelölő argumentum: 'A kutyám nyolc mókust fogott.'

Állítmányi argumentumok (Liszkova 2003: 147–163):

Onomaciativus – névadás: 'A fiát Jurának hívják.'

Nominativus – megnevezés, osztályozás: 'A férje a kolhozelnök.'

Translativus – a valamivé válás, átalakulás argumentuma: 'Anyám fejőnő lett.'

Locativus – a helyjelölés argumentuma: 'A kés a tokjában van.'

Az obi-ugor kutatók közül többen hangoztatták, hogy nagy hatással voltak rájuk azok a magyar nyelvészek, akikkel először adatközlőként találkoztak. Je. I. Rombangejeva Lakó György és Kálmán Béla kutatói módszereit követve vált maga is anyanyelvének, a manysinak kiváló kutatójává. Hasonlóképpen példaadó volt Rédei Károly munkamódszere, amikor Lenin-grádban többek között Je. A. Nyomiszovától és M. K. Vagatovától gyűjtött

anyagot, vagy Honti László közös munkálkodása Agrafena Peszikovával. Az első találkozás, melyet további kapcsolattartás követett, meghatározó jelentőségű volt mind szakmai, mind emberi szempontból.

Nyina Liskova ugyanezt tapasztalta meg Schmidt Éva részéről (Liskova 2008). Többször is összehozta őket a sors: Leningrádban először diákként (1969–1970), majd aspiránsként (1979–1982) töltöttek sok időt együtt. Schmidt Éva elkötelezett, céltudatos személyisége lenyűgözte a diáktársakat, és felébresztette bennük az anyanyelvük iránti érdeklődést. Az aspirantúra idején Schmidt Éva mindent megtett, hogy megismertesse kollégáit az európai obi-ugrisztikai szakirodalommal. A magyar és a német nyelvű tanulmányokról rövid összefoglalásokat készített, hogy be tudják építeni kutatásaikba ezeket az ismereteket. 1980-ban Schmidt Éva többek között Liskova szülőfalujában és annak környékén is gyűjtött. Itt az expedíció gondos, mindenre kiterjedő előkészítése, valamint Éva kapcsolatteremtő tehetsége hagyott maradandó nyomot a kutatótársban. 2001-ben pedig Belojarszkijban a Schmidt Éva által szervezett helyesírási konferencia győzte meg Liskovát arról, hogy Szibériában is lehet európai szintű, magas tudományos színvonalú kutatómunkát folytatni.

Az obi-ugor kutatók közül Nyina Liskova volt az első, aki nagydoktori fokozatot szerzett (Rjabcsikova 1999). Egész élete, kutatói és oktatói munkássága oroszországi intézményekhez kötődött. Elsősorban hazai konferenciákon vett részt, hazai fórumokon, oroszul publikált. Ezért kutatási eredményei – sajnálatos módon – nem épültek be a nemzetközi tudományos diskurzusba, pedig lehetett volna tanulni tőle. Jelen írásnak az is a célja, hogy változtasson ezen a helyzeten.

Irodalom

- Fillmore, Charles J. (1968), The case for case. In: Bach, Emmon W. – Harms, Robert T. (eds), *Universals in linguistic theory*. Holt, Rinehart, and Winston, New York. 1–88.
- Fillmore, Charles J. [Филлмор, Ч.] (1981), Дело о падеже. In: Звегинцев, В. А. (ред.): *Новое в зарубежной лингвистике*. Выпуск 10. Лингвистическая семантика. Наука. Москва. 369–496.
- Gromova, Je. G. – Szmirnova, Ny. I. (szerk.) [Громова, Е. Г. – Смирнова, Н. И. (ред.)] (2009), Лыскова Нина Алексеевна: библиографический указатель литературы. Учёные Югорского государственного университета. ИИЦ ЮГУ, Ханты-Мансийск.
- Liskova, Ny. A. [Лыскова, Н. А.] (1988), Синтаксис. In: Szengepov et al. 1988: 143–203.

- Liszkova, Ny. A. [Лыскова, Н. А.] (1995a), Аргументы-субъекты в обско-угорском предложении. *Linguistica Uralica* 31/4: 263–271.
<https://doi.org/10.3176/lu.1995.4.03>
- Liszkova, Ny. A. [Лыскова, Н. А.] (1995b), Аргументы-объекты в обско-угорском предложении. In: Künnap, Ago (ed.), *Minor Uralic languages: Grammar and lexis*. University of Tartu – University of Groningen, Tartu – Groningen. 128–144.
- Liszkova, Ny. A. [Лыскова, Н. А.] (1995c), Концепция глубинных падежей в обско-угорских языках. *Congressus Octavus Internationalis Fenno-Ugristarum. Pars II. Jyväskylä*. 233–234.
- Liszkova, Ny. A. [Лыскова, Н. А.] (1996), Семантический аспект синтаксиса имени существительного в обско-угорских языках. Образование, Санкт-Петербург.
- Liszkova, Ny. A. [Лыскова, Н. А.] (2003), Семантика падежа в обско-угорских языках. Издательство Санкт-Петербургского университета, Санкт-Петербург.
- Liszkova, Ny. A. [Лыскова, Н. А.] (2005a), Универсалии семантического синтаксиса (на материале индоевропейских и финно-угорских языков). *Вестник угроведения* 2005/1: 109–156.
- Liszkova, Ny. A. [Лыскова, Н. А.] (2005b), Категория определённости в обско-угорских языках в свете теории функционально-семантического поля. In: *Congressus Decimus Internationalis Fenno-Ugristarum. Pars II: Лингвистика*. Йошкар-Ола. 101.
- Liszkova, Ny. A. [Лыскова, Н. А.] (2007), Подлежащее и сказуемое в обско-угорских языках. Издательство РГПУ им. А. И. Герцена, Санкт-Петербург.
- Liszkova, Ny. A. [Лыскова, Н. А.] (2008), Научная школа Е. А. Шмидт. In: Рябчикова, З. С. – Надь, Каталин – Дмитриева, Т. Н. (ред.), *С любовью и болью...: к 60-летию Евы Шмидт*. Полиграфист, Ханты-Мансийск. 254–257.
- Rjabcsikova, Z. Sz. [Рябчикова З. С.] (1999), Одна из первых ...: очерк, посвящённый 70-летию факультета народов Крайнего Севера РГПУ им. А. И. Герцена и 55-летию со дня рождения доктора филологических наук Н. А. Лысковой. Полиграфист, Ханты-Мансийск.
- Schmidt Éva (1990), Az osztják metrika másik oldaláról. *Nyelvtudományi Közlemények* 91: 181–194.
- Szengerepov, A. M. – Nyomiszova, Je. A. – Moldanova, Sz. P. – Volgyina, M. K. – Liszkova, Ny. A. [Сенгепов, А. М. – Нёмысова, Е. А. – Молданова, С. П. – Волдина, М. К. – Лыскова, Н. А.] (1988), Хантыйский язык: учебник для педагогических училищ. Просвещение, Ленинград.